

- No work makes a man lazy-bone.

/ Тамағы тоқтық, жұмысы жоқтық, аздырар адам баласын./

Алайда оқу барысында фразеологизмнің мағынасын тіл үйренушілер бірден түсіне алмайды. Оның жоғарыдай атап көрсеткендей құрылымдық сипаты, бір сөздің астарлы мағынаға ие болуы, т.с.с. десекте жоғары сынып оқушыларымен жұмыс жасап, бір ізге түссе де, әлі де көп жұмысты қажет етеді. Ол үшін тіл маманы өзі фразеологизмнің түрлерін, сипаттамалары мен топтарын жақсы меңгеру қажет. Көп ізденіс жұмыстарын жасау арқылы, нәтижеге жете алады.

Әртүрлі дереккөздерді ақтара отырып, көптеген фразеологизмдерді табуға және оларды әртүрлі топтар бойынша топтастыруға болады. Дегенмен де фразеологизмнің түрі мен құрылымын біліп қою аздық етеді, сонымен қатар оның қолданылу ерекшелігін де білу қажет. Ағылшын және қазақ тілдеріндегі фразеологизмдердің қалыптасуына екі ұлттың өзіндік тарихи, рухани және материалдық мәдени дәстүрі негізгі себеп болған.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

[1] Мықтыбаева Т.Ж. Қазақ және ағылшын тілдеріндегі анималистік фразеологизмдердің коннотативтік семантикасы. – Алматы, 2005. - 10.02.20. автореферат. -132 б.

[2] Уәлиұлы Н. Фразеология және тілдік норма. – Алматы, 1998. -128.

[3] Кеңесбаев І. Қазақ тілі фразеологизмдерінің сөздігі. - Алматы, 1977. -356 б.

[4] Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. – М., 1956 – 260 с.

[5] Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. Ленинград, – 1963. -63 с.

[6] Сайранбаев Т. Қазіргі қазақ тіліндегі күрделі тіркестер. - Алматы, 1981. -197 б.

[7] Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – 2005. -479 с.

[8] Қожахметова Х.К. Фразеологизмдердің көркем әдебиетте қолданылуы. - Алматы, 1972. – 112 б.

МРНТИ 16.21.21

Г.Көбденова¹, Ә.Сейтбатқал², Б.Ешметова³

¹Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының аға ғылыми қызметкері, ф.ғ.к. Алматы қаласы, Қазақстан

² Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының кіші ғылыми қызметкері, магистрант, Алматы қаласы, Қазақстан

³ Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының кіші ғылыми қызметкері, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың PhD студенті

ОРИГИНАЛДЫ МЕКТЕП ОҚУЛЫҚТАРЫНДАҒЫ АБАЙ КОНТЕНТІ

Аннотация. Үш автор осы тақырыпты зерттеу барысында әртүрлі әдістерді қолдана отырып, Қазақстандық орыс тілді мектеп оқулықтарында Абай шығармашылығының берілу деңгейі, қамтылу диапазоны туралы өз пікірлерін білдіріп, тілтанушы ретінде қортынды жасап, ұсыныстарын айтады. 1-11 кластар бойынша барлық орыс тілді оқулықтар қарастырылды. Бұл зерттеу жұмысы «Абай – 175 жыл» мерейтойына орай жүргізіліп, «Абайдың сөздік және мектеп өміріндегі Абай» атты онлайн дөңгелек үстелде баяндама жасалды. Мақала сол баяндаманың негізінде даярланды.

Тірек сөздер: орыс тілді мектеп оқулықтарындағы Абай контенті, эмоционалдық интеллект, интеллектуалды интеллект, интеллектуалды ұлт, мектеп оқулықтарының сапасы, әдістеме, Абай шығармашылығы.

Г.Кубденова¹, Ә.Сейтбатқал², Б.Ешметова³

¹старший научный сотрудник Института языкознания имени Ахмета Байтұрсынұлы, кандидат филологических наук
Алматы, Казахстан

²младший научный сотрудник Института языкознания имени Ахмета Байтұрсынұлы, магистрант
Алматы, Казахстан

³младший научный сотрудник Института языкознания имени Ахмета Байтұрсынұлы, докторант PhD КазНУ имени аль-Фараби
Алматы, Казахстан

КОНТЕНТ АБАЯ В РУССКОЯЗЫЧНЫХ ШКОЛЬНЫХ УЧЕБНИКАХ

Аннотация. В ходе изучения данной темы три автора, используя различные методы, высказывают свое мнение об уровне передачи, диапазоне охвата творчества Абая в казахстанских русскоязычных школьных учебниках, подводят итоги и высказывают свои предложения в качестве лингвистов. Рассмотрены все русскоязычные учебники по 1-11 классам. Данная исследовательская работа была проведена к юбилею «Абай – 175 лет», с представлением доклада на онлайн круглом столе «Словарь Абая и Абай в жизни школы». Статья подготовлена на основе этого доклада.

Ключевые слова: содержание Абая в русскоязычных школьных учебниках, эмоциональный интеллект, интеллектуальная нация, качество школьных учебников, методика, творчество Абая.

G.Kobdenova¹, A.Seitbatkal², B.Eshmetova³

¹senior researcher of the Institute of Linguistics
named after Akhmet Baitursynuly, candidate of philological sciences,
Almaty, Kazakhstan

²junior researcher of the Institute of Linguistics
named after Akhmet Baitursynuly, master's student, Almaty, Kazakhstan

³junior researcher of the Institute of Linguistics
named after Akhmet Baitursynuly,
PhD student of Al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan

ABAY CONTENT IN RUSSIAN-LANGUAGE SCHOOL TEXTBOOKS

Annotation. In the course of studying this topic, three authors, using various methods, express their opinion on the level of transmission, coverage range of Abay's work in local Russian-language school textbooks, draw conclusions and make suggestions as linguists. All Russian-language textbooks for 1-11 grades were considered. This research work was carried out in honor of the anniversary of "Abay – 175 years", and the report "Abay's dictionary and Abay in school life" was made at the online round table. The article was prepared on the basis of that report.

Keywords: Abay content in Russian-language school textbooks, emotional intelligence, intellectual nation, quality of school textbooks, methodology, Abay's creativity.

«Орыстілді мектеп оқулықтарында Абай шығармашылығы қалай берілген, берілу деңгейі, қамтылу диапазоны қандай?» деген сұраққа жауап беру үшін кішігірім зереттеу жүргіздік.

Орыстілді мектеп оқулықтарындағы Абайға қатысты мәліметтерді екі бағытқа бөліп қарастырдық. Бірінші, Абайдың өзінің шығармалары, екінші, Абай туралы жалпы ақпарат.

1-11-сынып аралығында Абайдың 19 шығармасы қамтылған. Оның 12-сі өлең, 7-еуі қарасөз.

Ғылым таппай мақтанба өлеңінен 5-сынып қазақ тілі мен әдебиеті оқулығында үзінді берілген. 8-сыныпта тек оның 1 жолы ғана алынған. Ал 8-сынып тарих оқулығында 1 шумағы қамтылған.

6-сынып «Қазақ тілі мен әдебиетінде» «Жазғытұры», «Жаз», «Күз», «Қыс» өлеңдері берілген. «Қыс», «Күз» өлеңдері толықтай берілсе, «Жазғытұры», «Жаз» өлеңдерін беруде оқушы жасы ескерілген. «Күз» өлеңінің аудармасы 5-сынып орыс әдебиетінде 3 шумағы, 5-сынып орыс тілінде өлең жолдары мысал ретінде алынған.

«Әсемпаз болма әрнеге», «Жасымда ғылым бар деп ескермедім», «Құлақтан кіріп бойды алар», «Қайғы келсе қарсы тұр, құлай берме» өлеңдерінің 7-сынып «Қазақ тілі мен әдебиеті» оқулығында 1 шумағы мәтін арасына кірістірілген.

«Холодный наш ум, наподобие льда» атты өлең «Әуелде бір суық мұз – ақыл зерек» өлеңінің аудармасы. Бұл өлең 6,7,11-сыныптың «Өзін-өзі тану» оқулығында беріледі. Аудармашы – Ә.Қодар. Оқулықтарда аудармашының аты-жөні көрсетілген.

Абайдың 7-қарасөзі 6-сынып «Орыс әдебиеті», 8-сынып «Орыс тілі» оқулығында 1 абзацы ғана берілген. 11-сынып «Өзін-өзі тануда» қазіргі заманға бейімделіп берілген. Қарасөзде ішінара сөйлемдер алынып тасталған. Р.Сейсенбаевтың аудармасын пайдаланған. Бірақ оқулықтарда аудармашының аты-жөні көрсетілмеген. Аудармашының аты-жөнін беру керек деген ойдамыз.

Абай туралы шығармаларға келетін болсақ, Көркем шығармалар: «Абай жолы», Шәкәрімнің Абайға арнаған өлеңі, Ә.Бөкейхан, І.Жансүгіровтің естеліктері қамтылған. Абай туралы мағлұматтарға Тәкен Әлімқұлов, З.Ахметовтың Абайдың ақындығы, өмір жолы жайлы айтқан мәтіндері берілген. Сонымен бірге, Абай атымен аталатын оқу, өнер, сыйлық т.б. атаулары да оқулықтарда жиі ұшырасады. Мәселен, Абай айнасы, Абай энциклопедиясы, Абай атындағы опера және балет театры т.б.

Бұл қарастырылғандар, орыстілді мектеп оқулықтарында Абайға қатысты мағлұматтардың берілу жайы болды.

«9-11 кластардағы орыстілді мектеп оқулықтарындағы Абай контенті қалай берілді?» деген мәселеге нақты назар аударсақ, 7-класстың «Қазақ тілі мен әдебиеті» оқулығында (Көкжиек-Горизонт, 2017) *кетік, өмір-дүние* және Абайдың «Сағаттың шықылдағы – емес ермек» өлеңінде *һәмиша* деген сөздерге түсіндірме берілмей, лингвистикалық сүйемелдеудің болмағанын көреміз [1].

10-класстың «Литература» оқулығында Пушкин шығармашылығына 39 бет арналады. Абайдың Пушкиннен аударған аудармалары туралы жалпы айтылғанымен, нақты мәтін жоқ немесе «Сопоставьте несколько переводов на каз.яз. произв. Пушкина», «спрашивайте учителя каз.яз.» деп берілген. Оқушының өзіне ізденуге тура келеді. Мәтін көзжетімді, қолжетімді болу керек деп санаймыз. Сонымен қатар оқулықтың соңында сөздік берілген, бірақ онда «Эпистолярный роман не?» дегенге түсініктеме жоқ [2, 39]. Ал Лермонтов пен Абай арасы толықтай ашылмаған. Басқа

зерттеушілердің еңбектеріне сілтеме жасалады, ол мәтін көз алдында оңай, тез табылатындай болу керек деген ойдамыз.

Келесі назарымызға іліккен оқулықтың бірі: 10-класстың жаратылыстану-математика бағытындағы «Литература» оқулығында Абай мен Лермонтов арасындағы байланыс айтылғанымен, Абай мен Пушкин арасындағы байланыс айтылмайды [3].

10-класстың «Орыс әдебиетінің» «Мектеп» баспасында Абай мен Пушкин арасындағы байланысқа жалпы шолу жасалынғанымен, Абай мен Лермонтовтың байланысы берілмейді. Ал «Жазушы» баспасының оқулығында Абай мен Пушкин арасындағы байланыс көрсетілмей, Абай мен Лермонтовтың байланысы беріледі. Бұлай бір тұлғаға қатысты материалды беріп, екінші тұлғаға қатысты мағлұматты бермегеніміз жөн бе?

11-класстың «История Казахстана» оқулығында [4] Абайдың философиялық көзқарастарына 4,5 беттік арнайы тақырып арналған. Қазіргі кезде фейсбук желісінде Абайға қарсы топтың белең алғаны байқалады. Олардың ойынша, Абай «орыс тілін оқы, үйрен» деп жүріп, бізді рухани, интеллектуалдық бодандыққа түсіріп жіберді. Осы оқулықта берілген мағлұматтар бұл топқа жақсы жауап берді деп ойлаймыз.

Осы уақытқа дейін Абайды біз былайша танып келдік:

- Абай – ақын
- Абай – аудармашы
- Абай – қоғам қайраткері
- Абай – философ
- «Адам бол» идеясы (бұны тереңдету қажет)

Енді біз Абайды алдағы уақытта былайша тануымыз керек:

• Абай – адал кәсіпкерлік идеяны ұсынушы («Основы предпринимательства», «Кәсіпкерлік және бизнес негіздері» оқулықтарына енгізу, бір қызығы, осы уақытқа дейін бұл оқулықтарда Абай аты еш жерде аталмайды);

• Абай – интеллектуалды ұлт идеясының жаршысы (барлық гуманитарлық пәндер насихаттау керек);

- Абай – эмоционалдық интелектіні негіздеуші;
- Абай – жантану ілімін кеңінен насихаттаушы;
- Абай – мотиватор.

«Основы предпринимательства» және «Кәсіпкерлік және бизнес негіздері» (10 және 11 кл.) оқулықтарына «**Абай және кәсіпкерлік**» тақырыбын енгізу туралы ұсыныс жасай отырып, Абайдың төмендегі шығармаларының мәнін ашу қажет деп санаймыз: «Еңбек қылмай тапқан мал дәулет болмас, Қардың суы сықылды тез суалар», «Адам бол – мал тап», «Пайда ойлама, ар ойла», «малды иттікпен тауып, иттікпен жұмсамай, адамшылықпен тауып, адамшылықпен жұмсау» идеясы, «Еңбек қылсаң ерінбей, Тояды қарның тіленбей», 6, 18-қарасөздері т.б.

Бүгінгі заман талабы бойынша интеллектуал тұлға болумен қатар, эмоционалды интеллект тұлғасы болуды да қажет етіп отыр. Осы уақытқа дейін жеке тұлғаның жан-жақты дамуы, жетістікке жетуі үшін IQ (интеллектуалды интеллект) жоғары болуы маңызды деп келген еді, соңғы зерттеулер нәтижесінде, бұған қоса EI (эмоционалды интеллект) қажет әрі маңызды деген тоқтамға келді. Осыған сай мектеп оқулықтарына **«Абай және эмоционалды интеллект»** тақырыбын енгізу қажет деп айта отырып, бұған қажетті тірек идеяларды көрсетеміз: «ыстық қайрат, жылы жүрек, нұрлы ақылын» тепе-теңдікте ұстау қажеттігі; «Жүректің түбіне терең бойлау», «Көкірегі, көңілі тірі болу», 4, 14, 17-қарасөздері т.б.

Абай шығармашылығындағы «эмоционалды интеллект» тақырыбын толыққанды аша алсақ, түсіндіре білсек, қазіргі уақытта оқушылар арасында кең жайылып отырған суицид мәселесін азайтуға септігін тигізеді, өз ойын айта білуге, өз эмоциясын бағалауға дағдыланады, стресске төзімділік шыңдалады, өзінің және өзгенің эмоциясына әсер ете алады, жүрегін тыңдауға жол ашылады.

Біз бүгінгі оқушыға Абайды толыққанды аша алсақ, **«толық адам»** идеясын өз мәнінде түсіндіре алсақ: жүректі, ақылды, қайратты, әділетті тұлға қалыптастыру арқылы жемқорлықтың алдын аламыз; қанағатшыл, рақымды, ынсапты жан тәрбиелеу арқылы ысырапшыл, мақтан қуған жан емес, минимализмге бой алдырған тұлға өсіп шығады. Соның нәтижесінде экожүйені реттей аламыз; «пайда ойламайтын, ар ойлайтын» меценат кәсіпкер дайындай аламыз; «бірін – қазақ, бірін – дос көретін» толерантты қоғам құра аламыз т.с.с. Абай ілімімен сусындап, ұлы тұлғамызды жаңаша тани түсеміз.

Бұл біз байқаған жайттар. Қазақтілді және орыстілді мектеп оқулықтарындағы Абай контенті бойынша тілтанушы ретінде төмендегідей ұсыныстар айтамыз:

✓ Абай шығармаларының **бейімделген** (адаптированный) мәтіндерін дайындау. Оны орыс тіліне аудару қажет.

✓ Абайды оқушыларға таныту, оқулықтарға беру жүйесі бойынша абайтанушылардан тұратын **мамандандырылған жұмыс тобын** құру.

✓ Оқулық авторлары мен мұғалімдерді дайындау ісіне абайтанушыларды қосу.

✓ «Русская литература» оқулығында Абай мен орыс әдебиетіне қатысты **контентті көбейтіп, ашық, нақты көрсету** қажет.

✓ Мектеп оқулықтарындағы Абай мәтіндеріне **тарихи және лингвистикалық сүйемелдеу беріліп**, араб, парсы, ескі кітаби сөздердің мағынасын оқулықтарда беру қажет.

✓ Мектеп оқулықтарында Абай туралы ақпарат берген кезде қазақ қоғамына оны алғаш танытқан **Алаш қайраткерлерінің еңбектері** анық айтылуы керек.

Абай шығармалары мен Абай туралы ақпарат орыстілді мектептердегі оқулықтарда қамтылуының статистикалық-сандық мәліметтеріне сүйене отырып, мынадай қорытындыға келе отырып, пікірілерімізді айтамыз: біріншіден, 1-11 сынып аралығындағы орыстілді мектепте оқитын оқушы Абай ақпаратымен танысуы қазақстандық оқушы үшін саны жеткілікті деп санаймыз, ендігі тұста сапасына назар аударса деген ұсыныс білдіреміз; екіншіден, мәлімет бірізді берілмейді (сыныптар арасындағы тепе-теңдік және жас ерекшелік ескерілмеген); үшіншіден, гуманитарлық және жаратылыстану бағыт арасындағы байланыстың жоқтығы (жаратылыстану ғылымында Абайға қатысты ақпарат аз берілген); төртіншіден, статистикалық мәліметтерге сүйенсек, бастауыш сынып оқушысы Абайды танып шығады дегенге күмән келтіреміз, осы мәселеге жіті назар аударса деген ұсыныс; бесіншіден, қазақтілді мектептердегі оқулықтар мен орыстілді мектеп оқулықтарындағы Абайға қатысты мәліметтің берілуі, біздің ойымызша, өзара байланыста, өзара үйлесімде болуы керек. Орыстілді мектептің оқушысы Қазақстанның азаматы болғаны себепті Абайды танып-білуі парыз; алтыншыдан, аудармашылардың аты-жөнін беруді оқулық авторларына ұсыныс ретінде айтамыз. Бұл ғылыми этикетті қалыптастыруға тәрбиелейді.

Сөз соңында айтарымыз, Абайды танытуда «Қазақ тілі мен әдебиеті», «История Казахстана», «Русский язык и литература», «Самопознание» оқулықтарының елеулі үлес қосып отырғанын айта кету керек. Орыстілді мектеп оқулықтарындағы Абай контентінің сапасын арттырып, санын көбейтіп, оқушы мен Абай әлемінің арасындағы байланысты арттыра түсуіміз қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

[1] Ф.Ш.Оразбаева, Ж.Т.Дәулетбекова, Р.С.Рахметова, А.Қ.Рауандина, Б.Қ.Мукеева. Қазақ тілі мен әдебиет. 7-класс. Алматы: Көкжиек-Горизонт, 2017. -24 б.

[2] Салханова Ж., Демченко А. Литература. 10-класс. Алматы: Мектеп, 2019. -192 с.

[3] Лукпанова Г., Савельева В., Кутукова Е., Емельянова О. Литература. 10 класс. Алматы: Жазушы, 2019. -263 б.

[4] Джандосова З.А. История Казахстана. 11 класс. Алматы: Мектеп, 2019. -339 с.

МРНТИ16.01.45

З.Ж.Бекмамбетова¹, Ә.Манарбекқызы²

¹Тұран университетінің «Журналистика және аударма ісі»